

Оксана ГРИЩУК,
суддя Конституційного Суду України,
доктор юридичних наук, професор

ЛЮДСЬКА ГІДНІСТЬ ЯК ДЖЕРЕЛО СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ: РОЗВИТОК ЮРИДИЧНИХ ПОЗИЦІЙ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО ЧАСУ

Війна – це виклик для цивілізації, а тому першочерговим завданням усіх свідомих людей та соціальних інституцій є збереження цивілізації. На це спрямовано всі зусилля нашої держави, у тому числі й у сфері конституційного судочинства. Як справедливо відзначив Конституційний Суд України (далі – КСУ), «збройна агресія Російської Федерації проти України була розпочата 20 лютого 2014 року, внаслідок чого було анексовано частину території України (Автономну Республіку Крим і місто Севастополь), а деякі райони Донецької та Луганської областей стали тимчасово окупованими. Починаючи з 24 лютого 2022 року, збройна агресія Російської Федерації проти України набула повномасштабного характеру. Головну роль в обороні України відіграють Збройні Сили України та інші військові формування, які своєю мужньою боротьбою здійснюють ефективний захист Української держави та Українського народу» [1]. У такий спосіб КСУ формалізував глибоке усвідомлення Українською державою політичної і юридичної відповідальності перед своїм народом.

Воєнний стан, який запроваджено в Україні, пов'язується з особливим правовим режимом, до якого законодавець висуває низку імперативних вимог, зокрема неприпустимість використання: для захоплення влади та порушення прав і свобод громадян та прав і законних інтересів юридичних осіб, для застосування тортур, жорстокого чи принижуючого людську гідність поведіння або покарання [2].

З наведеного чітко простежується критерій, сутнісний показник якості державної діяльності в умовах відвернення загрози, відсічі збройній агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, яким є *людська гідність*. Будучи джерелом основних прав і свобод людини, що на аксіоматичному рівні доведено теоретичною і практичною юриспруденцією, людська гідність є тим біосоціо-духовним стандартом, який визначає основний правообмежувальний постулат, задекларований Конституцією України: «Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Консти-

туцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень» (ст. 64 Конституції України). Відповідно, «держава не може вдаватися до обмежень, що порушують сутність конституційних соціальних прав осіб, яка безпосередньо пов'язана з обов'язком держави за будь-яких обставин забезпечувати достатні умови життя, сумісні з людською гідністю» [3].

Юрисдикційна практика КСУ є яскравим свідченням забезпечення людської гідності у процесі гарантування прав і свобод людини, у тому числі в умовах воєнного часу. При цьому можна виокремити певну групу справ КСУ, що представляють «соціально-економічний блок людських прав», «через які насамперед утілюється конституційна цінність гарантування гідних умов життя для кожної людини» [4], задекларованих преамбулою Конституції України. Закономірно, що такі справи розглядаються КСУ в контексті загальної концепції соціальної держави, у якій людська гідність є «стрижнем формування соціальної політики, яка має здійснюватися задля убезпечення людини від бідності та гарантування їй у зв'язку з цим базового соціального захисту, мінімальним стандартом якого є прожитковий мінімум, що має реально забезпечувати людині достатній і гідний рівень життя» [5], а також з огляду на умови воєнного часу. Прикладом цього можуть слугувати рішення КСУ про посилені соціальний захист військово-службовців, про соціальні гарантії державним службовцям та про соціальні стандарти пенсійного забезпечення.

Зокрема, КСУ наголосив на такому:

- «головній ролі Збройних Сил України» у виконанні ними конституційно значущих функцій, у зв'язку з чим «держава повинна надавати їм і членам їхніх сімей особливий статус та забезпечувати їх додатковими гарантіями соціального захисту відповідно до частини п'ятої статті 17 Конституції України як під час проходження служби, так і після її закінчення; щодо осіб, на яких покладено обов'язок захищати Україну, її незалежність і територіальну цілісність, та членів їхніх сімей частиною п'ятою статті 17 Конституції України встановлено особливий соціальний захист, який не обмежено умовами й рівнем, визначеними у статті 46 Основного Закону України» [6]. У цьому рішенні КСУ також зазначив, що «припис частини п'ятої статті 17 Конституції України потрібно розуміти як такий, що покладає на державу обов'язок забезпечувати також соціальний захист громадян України – ветеранів війни, зокрема осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, та членів сімей осіб, які захищали Вітчизну, її незалежність, суверенітет і територіальну цілісність» [6];
- важливості законодавчого регулювання порядку реалізації права на соціальний захист, гарантованого частиною першою ст. 46 Конституції

України, що має здійснюватися в системному взаємозв'язку з вимогами щодо посиленого соціального захисту військовослужбовців у розумінні частини п'ятої ст. 17 Основного Закону України, припис частини п'ятої ст. 17 Конституції України чітко покладає на державу конституційний обов'язок щодо створення системи посиленої соціальної підтримки військовослужбовців і членів їхніх сімей; виконання державою конституційного обов'язку щодо забезпечення посиленого соціального захисту військовослужбовців, військовозобов'язаних або резервістів покликане не тільки забезпечити соціальний захист кожного з них індивідуально, а й сприяти виконанню громадянами України обов'язку щодо захисту Вітчизни – України, її суверенітету, незалежності та територіальної цілісності; заходи у сфері оборони держави мають бути своєчасними, послідовними та комплексними, оскільки від їхнього ефективного запровадження залежить стан обороноздатності України [1];

- конституційному обов'язку держави надати спеціальний юридичний статус громадянам України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, членам їхніх сімей, а також особам, що збройно захищають суверенітет, територіальну цілісність та недоторканність України під час агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у лютому 2014 року, із забезпеченням відповідно до цього статусу соціальних гарантій високого рівня [7].

Стосовно державних службовців КСУ вказав, що сучасний стан законодавчого регулювання перерахунку розмірів пенсій особам, яким надано право на призначення пенсії на підставі ст. 37 Закону України «Про державну службу», є не звичайною законодавчою прогалиною (лакуною), а законодавчим упущенням (*legislative omission*), наявність якого є порушенням Конституції України. Для розвитку, конкретизації та деталізації приписів статей 3, 8, 24, 46 Основного Закону України перерахунок розмірів пенсій обов'язково має бути внормований у законі, ухваленому Верховною Радою України. Незабезпечення державою законодавчого підґрунтя для функціонування ефективного юридичного механізму перерахунку розмірів пенсій, інших видів соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, зокрема у зв'язку із законодавчим упущенням у внормуванні суспільних відносин, свідчить про ілюзорність конституційних гарантій права на соціальний захист та порушення низки конституційних норм і принципів [8].

При цьому КСУ визначає механізм виконання ухваленого ним рішення, зважаючи на умови воєнного стану: «...для дотримання балансу приватних інтересів суб'єкта права на конституційну скаргу та інших осіб, яким надано право на призначення пенсії на підставі статті 37 Закону України «Про державну служ-

бу», і публічного інтересу в збереженні збалансованості Державного бюджету України під час дії в Україні воєнного стану, на підставі аналізу статей 3, 8, 24, 46, 64, 95 Основного Закону України в їх посутньому взаємозв'язку Конституційний Суд України вважає за доцільне відтермінувати втрату чинності підпунктом 1 пункту 2 розділу XI "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про державну службу"» [8].

Наведене є розвитком позиції КСУ, задекларованої попередніми його рішеннями, згідно з якими «у разі значного погіршення фінансово-економічної ситуації, виникнення умов воєнного або надзвичайного стану, необхідності забезпечення національної безпеки України, модернізації системи соціального захисту тощо держава може здійснити відповідний перерозподіл своїх видатків з метою збереження справедливого балансу між інтересами особи та суспільства» [3].

Подальший розвиток юридичних позицій КСУ щодо питань пенсійного забезпечення в умовах воєнного часу пов'язано з утвердженням соціально гарантованого життя Людини як істинного «скарбу Природи», її безпечного економічного середовища: «...відповідно до приписів статей 1,3, 8, 21, 28, 46, 48, пункту 6 частини першої статті 92 Конституції України у їх взаємозв'язку соціальна держава відповідальна за захист людської гідності, забезпечення достатнього і гідного рівня життя людини та задля цього зобов'язана створювати належні та дієві національні юридичні механізми реалізації конституційних прав на соціальний захист і достатній життєвий рівень для неї і її сім'ї, зокрема, гарантувати в повному обсязі на законодавчому рівні прожитковий мінімум як мінімальний стандарт базового соціального захисту людини від бідності, який є непорушним і належить до складників сутнісного змісту вказаних конституційних прав у соціальній державі, оскільки спрямований на задоволення ключових потреб людини для гідного і достатнього рівня її життя. Людську гідність буде заперечено, якщо держава не забезпечить людині принаймні мінімальних соціальних вигод» [5].

Наведене демонструє активну позицію КСУ в питаннях збереження цінності людської гідності та її соціально-економічного забезпечення в умовах воєнних викликів сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Рішення Конституційного Суду України від 06.04.2022 № 1- р(II)/2022 у справі за конституційною скаргою Поліщука Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 16³ Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сі-

- мей» (справа про посилений соціальний захист військовослужбовців). URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/1-rii2022> (дата звернення: 13.04.2023).
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 13.04.2023).
 3. Рішення Конституційного Суду України від 23.05.2018 № 5- р/2018 у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII. URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/5-r2018> (дата звернення: 13.04.2023).
 4. Рішення Конституційного Суду України від 22.06.2022 № 5- р(II)/2022 у справі за конституційною скаргою Абрамовича Олексія Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 2 частини другої статті 40 Житлового кодексу України (щодо дискримінації у реалізації права на житло). URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/5-rii2022> (дата звернення: 13.04.2023).
 5. Рішення Конституційного Суду України від 22.03.2023 № 3-р(II)/2023 у справі за конституційною скаргою Лазуренка Ігоря Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів абзаців четвертого, п'ятого частини другої статті 70 Закону України «Про виконавче провадження», абзаців третього, четвертого частини другої статті 50 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (щодо гарантованості пенсії, що є основним джерелом існування, не нижче прожиткового мінімуму). URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/3-rii2023> (дата звернення: 13.04.2023).
 6. Рішення Конституційного Суду України від 18.12.2018 № 12- р/2018 у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 9 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII (справа про соціальний захист ветеранів війни та членів їхніх сімей). URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/12-r2018> (дата звернення: 13.04.2023).
 7. Рішення Конституційного Суду України від 12.10.2022 № 7- р(II)/2022 у справі за конституційними скаргами Жиденка Володимира Вікторовича, Петренка Віктора Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 08.07.2011 р. № 3668-VI (щодо соціальних гарантій для захисників і захисниць України). URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/7-rii2022> (дата звернення: 13.04.2023).

8. Рішення Конституційного Суду України від 23.12.2022 № 3-р/2022 у справі за конституційною скаргою Мосюрчака Василя Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпункту 1 пункту 2 розділу XI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VIII (щодо гарантій соціального захисту державних службовців). URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/3-r2022> (дата звернення: 13.04.2023).